

Witold Jemielity

Majątek parafialny przy zmianie i niedyspozycji proboszcza w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 47/1-2, 129-150

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WITOLD JEMIELITY

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

MAJĄTEK PARAFIALNY PRZY ZMIANIE I NIEDYSPOZYCJI PROBOSZCZA W DIECEZJI AUGUSTOWSKIEJ CZYLI SEJNEŃSKIEJ

Treść: Przepisy. Umowa z zastępcą. Umowa z administratorem. Dzierżawa ziemi. Inwentarz kościelny.

Diecezja augustowska czyli sejneńska istniała od 1818 r. do pierwszej wojny światowej. Jej terytorium przed powstaniem stycziowym pokrywało się z gubernią augustowską, potem z gubernią suwalską i częścią guberni łomżyńskiej. Przy zmianie proboszczów kierowano się także wolą rządu, szczególnie odnośnie do majątku parafialnego. Było wiele przepisów cywilnych o podziale dochodów między dawnym a nowym duszpasterzem parafii. Proboszcz pozostawał na stanowisku zazwyczaj do śmierci a nie mając sił przekazywał administrację parafii innemu kapłanowi umawiając się z nim o wynagrodzenie za pracę. Niekiedy proboszcz pełnił w diecezji inną funkcję a ktoś go zastępował w duszpasterstwie, też na podstawie prawnie zawartej umowy. Niekiedy proboszcz wydierżawiał na określony czas ziemię parafialną ludziom świeckim. Właśnie te zagadnienia autor zamierza omówić. Nikt dotąd nie zajmował się wprost takim tematem. Opracowanie oparto na źródłach rękopiśmiennych, znajdujących się głównie w Archiwum Diecezjalnym w Łomży, dokąd przewieziono je z Sejnu. Przepisy państwowe były takie same dla pozostałych siedmiu diecezji w Królestwie Polskim, oczywiście jednakowe też prawo kościelne. Sytuacja w omawianej diecezji może być porównywalna dla całej prowincji warszawskiej.

I. Przepisy

6/18 marca 1817 r. król i car Aleksander I ujął przepisy dla duchowieństwa rzymsko katolickiego w czterech rozdziałach: przepisy

ogólne art. 1-6, obsadzanie miejsc wakujących art. 7-17, karność duchowna art. 18-28 i fundusze kościelne art. 29-37. Oto ostatnie artykuły:

Art. 29. Wszystkie fundusze oraz budowle kościelne i duchowne są pod opieką i dozorem Komisji Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego. Art. 30. Gdy ta Komisja przestrzega całości kościołów i budynków duchownych, ma również prawo wzywać do reperacji lub stawiania nowych te osoby, które zgodnie z przepisami są do tego zobowiązane. Art. 31. Przy instalacji beneficjanta delegacji Komisji Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz biskupa spiszą inwentarz stanu kościoła i jego uposażenia. Beneficjant weźmie wówczas odpowiedzialność za całość inwentarza. Art. 32. Ustaje rok łaski, beneficjant ma prawo do dochodów jedynie za swego życia. Od dnia jego śmierci do przybycia następcy wszelki dochód ma być przeznaczony na reperację kościoła, lub gdyby kościół tego nie potrzebował, na ulepszenie miejscowego gospodarstwa. W przeciągu roku biskup powiadomi Komisję Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego jak wydatkowano uzyskane pieniądze. Art. 33. Duchowni korzystają z dochodów przywiązanych do ich urzędu od dnia instytucji kanonicznej. Art. 34. Rozliczenie dochodów beneficjanta rozpoczyna się od dnia 1 stycznia. Art. 35. Bez pozwolenia rządu nie można: zamieniać funduszy duchownych, puszczać w dzierżawę na dłużej niż trzy lata, podejmować kapitały z banku lub je przenosić w inne miejsce. Art. 36. Kontrakty dzierżawne do lat trzech zatwierdza Komisja Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego a na jeden rok biskup. Art. 37. Bez pozwolenia rządu kościoły i zgromadzenia duchowne nie mogą przyjmować zapisów¹.

17 maja 1817 r. komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego zrezygnowała z delegowania przez siebie osoby do spisania inwentarza przy instalacji beneficjanta, a ogólnie zleciła to

¹ ArŁm, II sygn. 79 k. 401; II sygn. 80 k. 26; II sygn. 493 k. 3; II sygn. 51 k. 55; II sygn. 81 k. 66. Rok łaski porządkował sprawę dochodów zebranych z beneficjum w ciągu roku po śmierci beneficjanta. Dochody te miały być przeznaczone na spłatę długów beneficjanta, na wynagrodzenie jego służby i osób bliskich, na pobożne cele i nabożeństwo za spokój duszy zmarłego. Potrącano jedynie koszta utrzymania wikariusza, który sprawował służbę bożą. W Polsce ten przywilej wprowadzono prawdopodobnie na synodzie w Gnieźnie w 1298 r. I. Subera, Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich, Warszawa 1981, s. 56.

wójtom wsi i burmistrzom miast, w których okręgu znajdowały się kościoły. Tym samym zmieniała nieco artykuł 31 wspomnianego wyżej ukazu królewskiego². 27 października 1818 r. namiestnik Królestwa w trosce o gospodarstwa należące do instytucji duchownych postanowił: Art. 1. Wszystkie dobra instytucji duchownych co trzy lata mają być sprawdzane przez komisarzy wyznaczonych przez biskupa. Art. 2. Komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego przepisze instrukcję dla komisarzy. Mają być ulepszone gospodarstwa w dobrach duchownych i wnoszone potrzebne zabudowania. Art. 3. Sprawdzanie rozpocznie się 1 maja 1819 r. a w końcu każdego roku komisja rządowa złoży namiestnikowi raport z odbytych prac³. 19 czerwca 1823 r. komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego zobowiązała komisje wojewódzkie, aby po śmierci beneficjanta najpóźniej w dziesięć dni porozumiały się z biskupem miejsca celem wystania wspólnej komisji dla sprawdzenia inwentarza. Burmistrz i wójt mieli w ciągu 48 godzin powiadamiać naczelnika powiatu o śmierci beneficjanta lub jego przejściu na inną parafię. Wspólna komisja zbada na miejscu sprzęty kościelne, ich zgodność ze spisem dokonanym przy dawnym obejmowaniu parafii, stan zabudowań plebańskich, inwentarz żywy i martwy w gospodarstwie proboszczowskim. Gdyby okazały się braki, komisja podejmie zabiegi dla odzyskania własności kościelnej. Biskupi przekazali dziekanom rozporządzenie rządowe⁴.

29 stycznia 1829 r. komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego podała szczegółowe przepisy do dekretu królewskiego z 6/18 marca 1817 r., w którym postanowiono, iż wszelkie dochody od dnia śmierci beneficjanta do instalacji nowego proboszcza mają być obrócone na reperację świątyni i na potrzeby miejscowego gospodarstwa. Komisja rządowa ujęła przepisy w dwunastu punktach. 1. Skoro tylko zawakuje jakieś beneficjum przez śmierć proboszcza lub wskutek przejścia na inne probostwo, biskup diecezji powierzy administrację beneficjum któremu z kapłanów i niezwłocznie zawiadomi o tym właściwą komisję wojewódzką. 2. Ad-

² ArŁm, II sygn. 6 k. 10.

³ ArŁm, II sygn. 501 k. 11.

⁴ ArŁm, II sygn. 84 k. 9; II sygn. 495 k. 33-36. Por. W. J e m i e l i t y, Czwarła część majątku po zmarłych proboszczach dla parafii w Królestwie Polskim, Prawo Kanoniczne 37 (1994), nr 1-2, s. 259-268.

ministrator obejmie probostwo w obecności dziekana lub jego zastępcy i członków dozoru kościelnego. Należy spisać cały inwentarz kościelny w trzech egzemplarzach; jeden egzemplarz pozostanie na miejscu, drugi zostanie przesłany biskupowi, trzeci komisji wojewódzkiej. 3. Administrator weźmie odpowiedzialność za funkcjonowanie parafii, za utrzymywanie akt stanu cywilnego i za całość majątku kościelnego. 4. Jako pełniący obowiązki aktualnego beneficjanta, administrator otrzyma wynagrodzenie za swoją pracę. Oprócz zwyczajnych opłat jura stolae weźmie dochody stałe wakuującego beneficjum, zależnie od wielkości dochodu parafii. Jeżeli według spisu majątków duchownych dochód wynosi do 1000 zł, on pobierze całość tej sumy. Gdy dochód przekracza 1000 zł, administrator zatrzyma jedynie 1000 zł a zbywającą kwotę złoży do depozytu dozoru kościelnego. 5. Ponieważ przez zmianę dziesięcin wyciecznych na pieniężne dochody wielu kościołów parafialnych znacznie się uszczupliły w stosunku do spisu majątków kościelnych z 1818 r., należy liczyć dochód z tego źródła według aktualnych cen zboża na targu w pobliskim mieście. 6. Zgodnie ze wspomnianym dekretem królewskim rok obrachunkowy zaczyna się od 1 stycznia. Całą sumę dochodu należy podzielić na 365 dni i stosownie do czasu pracy przyznać spadkobiercom dawnego proboszcza, aktualnemu administratorowi i obejmującemu po nim stałemu proboszczowi. 7. Administrator opłaci bieżące podatki tylko za okres swojej pracy, za pozostały czas dawny proboszcz lub z pieniędzy po zmarłym oraz nowy proboszcz. 8. Czysty dochód z gruntów ujęty w spisie majątków duchownych należy podzielić też za 365 dni roku. Odchodzący proboszcz lub administrator ma pozostawić zasiane pole i opłacić pracowników za okres swego pobytu w parafii. 9. Odchodząc z parafii administrator składa sprawozdanie dozorowi kościelnemu. Jeśli dochód parafii przekracza sumę 1000 zł, przekaże mu dodatkową sumę i weźmie pokwitowanie. Nie będzie zdawał szczegółowych rachunków z przychodów i wydatków, gdyż te są objęte spisem kościelnym. Dziekan powiadomi o tym biskupa a prezes dozoru kościelnego drugi egzemplarz prześle komisji wojewódzkiej. 10. Przy instalacji nowego proboszcza należy zachować przepisy artykułu 31 wspomnianego dekretu, sporządzić protokół w trzech jednobrzmiących egzemplarzach oraz przesłać je biskupowi i komisji wojewódzkiej. 11. Fundusz interkalarny (z sumy ponad 1000 zł za czas pobytu administratora) należy obrócić na cele

wskazane dekretem królewskim; do czego nowego proboszcza upoważni komisja rządowa. 12. Komisje wojewódzkie przy każdym raporcie rocznym składanym do komisji rządowej dołączą wykaz wakujących beneficjów oraz powiadomią biskupa o wielkości funduszu interkalarnego. Niniejsze rozporządzenie obowiązuje od 1 stycznia 1829 r. Wszelkie rachunki z administracji wakujących probostw sprzed tej daty dozory kościelne prześlą wprost tylko samemu biskupowi, jak było dotychczas, zaś po tej dacie dziekan przekaże biskupowi jeden egzemplarz, a drugi egzemplarz dozór kościelny komisji wojewódzkiej⁵.

7 października 1929 r. komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego przypomniała biskupom, aby ściśle przestrzegali i zachowywali artykuł 32 dekretu z 6/18 marca 1817 r. co do składania rachunków do komisji rządowej za okres tymczasowej administracji parafii, gdy przychodzi nowy proboszcz⁶. 1 września 1832 r. komisja rządowa spraw wewnętrznych duchownych i oświecenia publicznego zwróciła uwagę na dzierzawienie funduszy duchownych. Oto niektórzy proboszczowie i przełożeni instytutów duchownych samowolnie zawierają kontrakty i takowe wprost od siebie lub przez władze diecezjalne przedstawiają komisji rządowej, nawet pomijając komisje wojewódzkie. Ktokolwiek odtąd uczyni podobnie, zostanie pociągnięty do odpowiedzialności. Biskupi niech zwrócą na to uwagę swoim duchownym a sami powstrzymają się od przedstawiania komisji rządowej podobnych spraw, zanim otrzymają opinię komisji wojewódzkiej. 17 września 1834 r. komisja rządowa spraw wewnętrznych duchownych i oświecenia publicznego stwierdziła, że w niektórych miejscach zdarzały się ubytki w inventarzach kościelnych widoczne szczególnie, gdy beneficjat przenosił się na inne miejsce lub po śmierci pozostawiał braki nie dające się zrealizować. Niech biskup przypomni dziekanom obowiązek odbywania periodycznych wizyt kościołów i sprawdzania ściśle inventarza kościelnego⁷.

⁵ ArŁm, II sygn. 33 k. 60; II sygn. 59a k. 80; II sygn. 495 k. 18. Dozór kościelny była to instytucja przewidziana prawem cywilnym. W skład dozoru kościelnego wchodziło kilka osób świeckich i zasadniczo miały one kontrolować proboszcza w sprawach gospodarczych parafii. Por. W. J e m i e l i t y, Dozory kościelne w Królestwie Polskim, Prawo Kanoniczne 36 (1993), nr 3-4, s. 171-184.

⁶ ArŁm, II sygn. 494 k. 110.

⁷ ArŁm, II sygn. 495 k. 35, 42.

21 września/ 3 października 1846 r. komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych powróciła do sprawy kontraktów. Przypomniała ukaz z 6/18 marca 1817 r. stanowiący, że pozwolenia na jeden rok dzierżawy udziela biskup a na trzy lata komisja rządowa. A to jedynie w tym celu, aby władza mogła ocenić warunki i potrzebę dzierżawy z uwagi na dobro funduszu kościelnego. Doświadczenie przekonuje, pisano, że te przepisy nie zawsze są zachowywane, a stąd między stronami wynikają spory i zatargi kończące się po większej części z uszczerbkiem funduszu kościelnego. Niech biskup poleci swoim duchownym, aby ściśle zachowywali przepisy z 1817 r.⁸

29 lipca/ 10 sierpnia 1847 r. komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych podjęła sprawę dochodu interkalarnego. Doświadczenie wykazało, pisała, że wpływy z tego źródła są mało znaczące. Przyczyna polega na tym, że administratorzy wakujących probostw nadwyżkę dochodu samowolnie przeznaczają na reperację budowli plebańskich, usprawiedliwiając wydatki tego rodzaju świadectwem dozoru kościelnego i budowniczego powiatu. Tym samym nie stosują się do rozporządzenia z 29 stycznia 1829 r. Dlatego komisja rządowa poleciła rządowi gubernialnym, aby zabroniły administratorom podobnych reperacji bez poprzedniego upoważnienia swego lub komisji rządowej, zależnie od wysokości kosztów. Biskup ma powiadamiać rząd gubernialny o zawakowaniu beneficjum duchownego oraz o czasie zamianowania aktualnego proboszcza, czyli ustania czasowej administracji. 11/23 listopada 1852 r. komisja rządową spraw wewnętrznych i duchownych podała biskupom przykład złej administracji funduszem interkalarnym. Oto administrator parafii Okuniewo wykazał 737,89 rubli dochodu a 719, 60 rs wydatków, do których włączył m.in. 65 rs za odprawianie intencji mszalnych oraz 100 rs na koszta pięciu odpustów. Komisja rządowa nie uznała tych dwóch punktów i zobowiązała administratora do zwrotu pieniędzy. To miała stanowić dla biskupów wskazówkę, jak należy postępować w podobnych przypadkach. W latach sześćdziesiątych w niektórych parafiach obowiązywał nowy wykaz dochodów, gdy w innych parafiach nadal z 1818 r. 30 listopada/ 12 grudnia 1861 r. komisja rządowa wyznań religijnych i oświecenia publicznego wyja-

⁸ ArŁm, II sygn. 495 k. 43.

śniła gubernatorom i biskupom zasady naliczanie funduszu interkalarnego. Do przychodów należą: prowizja od kapitałów, kompetencja (sumy rządowe za odebrane parafii dobra), dziesięciny w naturze i pieniądzu, dochód z gospodarstwa: z gruntów, pańszczyzny, lasów, propinacji, inwentarza, młynów, tartaków oraz tym podobnych użytków i służebności. Do rozchodów: płace wikariuszy i niższej służby kościelnej, podatki i ciężary publiczne. Po zbilansowaniu obu grup, administrator weźmie 150 rubli, a co będzie więcej, odeśle do banku na fundusz interkalarny danej parafii⁹.

17 grudnia 1877 r. starego stylu minister spraw wewnętrznych podał przepisy względem przyjmowania i zdawania majątku należącego do rzymsko katolickich parafii w guberniach Królestwa Polskiego. 13 grudnia Kolegium Rzymsko Katolickie przekazało je biskupom a 31 stycznia 1878 r. konsystorz sejneński dziekanom. Minister ujął swoje rozporządzenie w trzynastu punktach.

1. Wprowadzenie proboszcza lub administratora tak do stałego jak i czasowego zarządu parafią dokonuje się w obecności dziekana i członków miejscowego dozoru kościelnego; podobnie gdy ten ksiądz będzie zarządzał i drugą najbliższą parafią. Należy sporządzić protokół opatrzone podpisami wymienionych osób, jak to określa artykuł 19 ukazu z 12/26 grudnia 1865 r. o świeckim rzymsko katolickim duchowieństwie w Królestwie Polskim. 2. Spis inwentarza ma zawierać wszystkie przedmioty będące w zakrystii, sprzęty kościelne oraz pozostały majątek ruchomy i nieruchomy. 3 Protokół dopełnia się w trzech egzemplarzach, z których jeden pozostaje na miejscu, drugi u dziekana, trzeci należy przesłać biskupowi. 4. Podział dochodu z gruntu kościelnego między uprzednim a nowym proboszczem lub administratorem pozostawia się wzajemnemu ich porozumieniu. W razie niezgody oraz przy naznaczaniu nowego proboszcza lub administratora w miejsce zmarłego mają służyć przepisy podane niżej. 5. Czysty roczny dochód z kościelnego gruntu rozdziela się między nowym a uprzednim kapłanami w stosunku liczby dni zarządzania przez nich parafią w ciągu roku ekonomicznego; ten datuje się od 20 maja/ 1 czerwca jednego do tegoż dnia następnego roku. 6. Za czysty roczny dochód kościelnego gruntu uważa się 1/3 część ogólnego dochodu, pozostałe dwie części odlicza się na pokrycie wydatków upra-

⁹ ArŁm, II sygn. 495 k. 22, 26, 27, 31.

wy, zasiewu i zbioru. 7. Jeżeli nowy kapłan własnymi środkami dopełni zbioru zasianego przez poprzednika zboża, także owoców, płodów ziemnych i siana z łąk sztucznych, to uprzedniemu kapłanowi zalicza się połowę urodzaju, a drugą połowę uważa się za czysty dochód i rozdział dokonuje się jak w artykule piątym. 8. Do uprawy zatem i zasiania gruntu obowiązany jest uprzedni kapłan, który przeto nie może od swego następcy żądać oddzielnego za to wynagrodzenia. A przeciwnie kapłan obejmujący posadę w razie zastania gruntu nie uprawionym i nie zasianym przez swego poprzednika może wymagać od niego na to potrzebnej kwoty pieniężnej lub z pozostałego po nim majątku. 9. Czysty dochód z naturalnych łąk stanowi 2/3 części ogólnego zbioru z nich siana. 10. Jeżeli rozdział w naturze okaże się być niemożliwym bądź łatwiej będzie dokonać podziału wartości urodzaju, wówczas dozór kościelny ustali ceny zboża, siana, owoców i płodów. 11. Odchodzący proboszcz lub administrator ma zostawić w parafii: a) wszystkie parafialne i gospodarskie zabudowania znajdujące się na gruncie kościelnym niezależnie od tego przez kogo one były wzniesione lub poreperowane, i to w nie gorszym stanie od tego w jakim były przyjęte przez niego samego; b) wszystkie owocowe i inne drzewa oraz krzewy na gruncie kościelnym bez względu na to czyim kosztem one były zaprowadzone; c) wszystkie roboty i ulepszenia sprawione dla uprawy i poprawienia gleby. Nowy proboszcz lub administrator nie jest obowiązany zwracać poprzednikowi poniesione wydatki na wymienione rzeczy, również na oczyszczenie i sporządzenie rowów, płotów, stawów itp. 12. Za niewypełnienie podanych obowiązków oraz spowodowanie ubytków we własności kościelnej lub na szkodę następców właściwi kapłani odpowiadają tak otrzymywaną od rządu pensją, jak i całym swym majątkiem. 13. Wszystkie spory między zmieniającymi się kapłanami a ich następcami w sprawie zdawania kościelno-parafialnej własności rozstrzyga dziekan przy zachowaniu niniejszych przepisów; dziekan przede wszystkim powinien zażądać opinii od miejscowego dozoru kościelnego. Od decyzji diekana strony mogą wnieść zażalenie do biskupa, którego ocena jest ostateczna¹⁰.

¹⁰ ArŁm, II sygn. 34 k. 133; II sygn. 68 k. 95; II sygn. 69 k. 165; II sygn. 71 k. 77; II sygn. 72 k. 30; II sygn. 73 k. 37. Po powstaniu styczniowym tytuł proboszcza przysługiwał jedynie pracującym w parafiach I i II klasy, a w pozostałych parafiach III klasy byli księża z tytułem administratora.

Rozporządzenie rządowe z 17 grudnia 1877 r. biskupi podawali szczegółowiej swoim kapłanom. W diecezji płockiej uczyniono to 17 czerwca 1888 r. oraz w konkretnej sprawie spornej powołano się w 1903 r.; zapewne było podobnie w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej.

I. Wprowadzenia proboszcza lub rektora do parafii, filii i kościoła poklasztornego wraz z należącym do nich majątkiem dopełnia dziekan w obecności członków dozoru kościelnego. Sporządza się opis szczegółowy stanu kościoła, kaplic, jeśli takowe się znajdują, przedmiotów zakrystii i sprzętów kościelnych, plebanii, domów służby kościelnej, wszystkich zabudowań gospodarskich, gruntów, ogrodów, łąk, parkanów, cmentarzy grzebalnych, czyli wszystkiego co stanowi własność kościelną. Przy sporządzaniu tego spisu inwentarza należy zwracać szczególniejszą uwagę na to, aby: a) Protokół tradycyjny sporządzić we właściwym czasie, o ile można natychmiast po objęciu parafii, a nie później niż dwa miesiące po faktycznym sprowadzeniu się do parafii. b) Wykonać sumiennie, po dokładnym sprawdzeniu wszystkich opisywanych przedmiotów. c) Uczynić według zamieszczonego przy końcu wzoru. d) Protokół sporządzić w trzech egzemplarzach, z podpisami dziekana, członków dozoru kościelnego, kapłana odchodzącego i kapłana przyjmującego beneficjum.

II. Podział dochodu z gruntu kościelnego pomiędzy ustępującym i nowym kapłanem dopełnia się w sposób następujący. 1. Podział pozostawia się przede wszystkim dobrowolnemu porozumieniu się kapłanów. 2. W razie sporu lub przy naznaczeniu nowego proboszcza lub rektora w miejsce zmarłego poprzednika: a) Na korzyść ustępującego odtrąca się połowę, to jest $\frac{3}{6}$ całkowitego brutto urodzaju, który został zebrany lub pozostaje na pniu. Chodzi tu o zaspokojenie wydatków poniesionych na uprawę gruntu, zasiew zboża ozimego i jarego, sztucznych łąk, jak koniczyny, lucerny itp., owoców i ziemioplodów. b) Nie uwzględnia się dodatkowego wynagrodzenia za wydatki poniesione na ulepszenie gospodarstwa. c) Na korzyść kapłana, który dokonał sprzętu urodzajów dodaje się $\frac{1}{6}$ ze wspomnianego ogólnego dochodu; z czego wynika, że za uprawę gruntu, zasiew i sprzęt strąca się $\frac{4}{6}$ ogólnego dochodu brutto. d) Pozostałe $\frac{2}{6}$ części uważa się za czysty dochód i to stanowi przedmiot podziału pomiędzy zdającym i odbierającym kapłanami, dokonywany podług ścisłej liczby dni faktycznego zarządu

parafią przez ustępującego kapłana w ciągu roku ekonomicznego, zaczynającego się od 1 czerwca według nowego stylu czasowego. e) Uprawa i zasiew gruntu kościelnego należy do poprzedniego kapłana, naturalnie tylko wówczas, jeśli on wychodzi w czasie, gdy powinny być wykonywane uprawa i zasiew. Gdyby poprzednik zostawił grunt kościelny nie uprawiony i nie obsiany, następca może żądać za to wynagrodzenia i ponadto poszukiwać strat, jakie wyniknąć mogły wskutek zaniedbania we właściwym czasie uprawy i zasiewów oraz w kulturze gruntu kościelnego. Straty wynikłe z tego powodu ocenia dziekan przy pomocy dozoru kościelnego. f) Czysty dochód z łąk naturalnych, wymagających mniej nakładów jak przy uprawie gruntów rolnych, wynosi $\frac{4}{6}$ ogólnego dwukośnego zbioru siana i dzieli się stosownie do dni roku ekonomicznego, pozostałe $\frac{2}{6}$ części siana dzieli się po połowie: $\frac{1}{6}$ jako wynagrodzenie za uprawę, np. za bronowanie łąk, podsiewanie trawą i $\frac{1}{6}$ za sprzęt siana dla kapłana, który tego dokonał lub ma dokonać. g) Podział opału pochodzącego z kościelnego lasu dokonuje się jak pod literą e. Opał z lasu kościelnego może być użyty tylko na własną potrzebę a nigdy na sprzedaż. h) Gdzie na gruncie kościelnym znajduje się torf, ten również może być kopany tylko na własną potrzebę. Już wykopany torf, połowę bierze ten, kto wydobył, drugą połowę dzieli się według dni roku ekonomicznego. i) Z ogrodu owocowego, połowę bierze kapłan odchodzący jako wynagrodzenie za pielęgnację drzew, drugą połowę dzieli się według dni roku ekonomicznego. Ogród można wydzierżawiać tylko na jeden rok. k) Podział dochodu z kościelnego gruntu może być dopełnionym albo w naturze albo w gotówce, podług szacunku ustanowionego przez dziekana przy pomocy dozoru kościelnego 3. Odchodzący kapłan pozostawia bez żadnego wynagrodzenia: a) Wszystkie parafialne i gospodarcze budowle, znajdujące się na gruncie kościelnym, bez względu na to, przez kogo i czym kosztem były one wystawione lub restaurowane, i nie w gorszym stanie, w jakim je odebrał. b) Wszystkie drzewa owocowe i dzikie, krzewy, kwiaty i rośliny będące na gruncie kościelnym, bez względu na to, czym kosztem zostały one posadzone. c) Wszystkie parkany, płoty, urządzenia w stajniach i oborach, przybudówki, ulepszenia itd., choćby one postawił własnym kosztem. d) Ryby w stawie lub stawach bez względu na to, czym kosztem stawy były wykopane i ryby zaprowadzone. Wyjątek od tego przepisu stanowić może z wielkim nakładem pieniędzy i czasu do-

konane pierwsze zarybienie. Przed wyjściem z parafii kapłan ma prawo sprzedać 1/3 część ogólnego rybostanu. Następcy to prawo nie przysługuje. e) Następca nie ma żadnego obowiązku zwracać swojemu poprzednikowi kosztów poniesionych na kopanie i czyszczenie rowów, kanałów, sadzawek, urządzenie szparagarni, inspektów i tym podobnych robót i melioracji; z chwilą dokonania ich stają się własnością kościelną i winny być pozostawione następcy w całości. f) Wszystką słomę i nawóz. 4. Nie podlega podziałowi dochód osiągnięty z gruntu własnego, wynajętego lub ofiarowanego do osobistego użytku, jak również dochody z dobrowolnych ofiar, kolędy i dziesięcin. Roczne wspominki nie podlegają żadnemu podziałowi, następca obowiązany jest głosić takowe aż do końca rocznego terminu bez żadnego wynagrodzenia. 5. Za niewypełnienie oznaczonych wyżej powinności i dopuszczenie strat we własności kościelnej lub wyrządzenie szkody następcom, winni odpowiadają tak pobieraną przez nich płacą etatową, jak i całym swym majątkiem. 6. Tak proboszczowi jak i wikariuszowi czasowo zarządzającym sąsiednią parafią, za spełnianie tamże posług religijnych należą się tylko jura stolae. Całkowity zaś dochód z gruntu kościelnego, jeśli czasowy zarząd nie trwa dłużej nad cztery miesiące, należy się przyszłemu proboszczowi. Czasowo zarządzający obowiązany jest pod osobistą i majątkową surową odpowiedzialnością zająć się sprawą gruntu kościelnego w zarządzanym czasowo przez siebie probostwie. Jeśli czasowy zarząd parafii przeciągnął się ponad cztery miesiące, wówczas podział z dochodu kościelnego gruntu dokonuje się według wyżej wyznaczonych ogólnych zasad o podziale pomiędzy ustępującym i obejmującym kapłanami. 7. Jeśli czasowy zarząd po odejściu proboszcza przejął miejscowy wikariusz, to oprócz jura stolae nie ma prawa do dochodów z gruntu kościelnego, o ile czasowy zarząd przeciąga się nie dłużej nad cztery miesiące. Wikariusz ma obowiązek uprawiać i zasiać grunt kościelny, jak powiedziano punkcie 6 o zarządzających w sąsiedniej parafii. 8. Wszelkie spory pomiędzy zmieniającymi beneficjia a ich następcami w związku ze zdawaniem własności ostatecznie i bez apelacji rozstrzyga dziekan podług niniejszych przepisów, przy pomocy, jeśli zajdzie tego potrzeba, dozoru kościelnego¹¹.

¹¹ ArŁm, I sygn. 171 bk; II sygn. 78 b k. 43. Zbiór cyrkularzy i rozporządzeń państwowych oraz ordynariatu plockiego, Płock 1914, s. 67-74.

II. Umowa z zastępcą

Sobór trydencki zakazał posiadać równocześnie dwa lub więcej beneficja kościelne, ale można było uzyskać dyspensę. Na synodzie prowincjonalnym piotrkowskim w 1607 r. upowszechniono List Pasternski kardynała Maciejowskiego, w którym stwierdzono, że kapłani mający kilka beneficjów wymagających ich osobistej rezydencji powinni zatrudnić zastępców i zapewnić im odpowiednie uposażenie. Zastępcę zatwierdzał biskup lub jego wikariusz generalny¹². W XIX wieku niekiedy nadal łączono funkcję proboszcza z pracą profesora seminarium, nauczyciela gimnazjum lub pracownika konsystorza; uważano to jako konieczne w szczególnych sytuacjach.¹³ Proboszcz nie spełniał wówczas obowiązków duszpasterskich, a dobierał sobie zastępcę.

Oto przykłady. W 1835 r. proboszcz Makowski z Jabłonki został profesorem seminarium duchownego w odległych od parafii Sejnach. Za zgodą biskupa wszystkie obowiązki parafialne, prowadzenie akt stanu cywilnego i utrzymanie gospodarstwa przekazał ks. Nicyporskiemu. Za wykonywaną pracę dał mu od siebie 200 zł, z procentu na hipotecę za odprawianie 16 mszy śpiewanych i 12 mszy czytanych 126 zł, placowe z młyna i domu, dziesięcinę z wsi Tybory Olszanka 23 zł, dziesięcinę snopową pięć kop, opłaty za prowadzenie akt stanu cywilnego około 300 zł, z dnia zadusznego około 150 zł. Ponadto korzystał z warzyw i owoców ogrodu, miał konia z wózkiem do posługi parafialnej i na własną potrzebę. W 1867 r. ks. Dworakowski, nauczyciel gimnazjum w Suwałkach, został proboszczem w Sokołach, oddalonych od szkoły około 160 km. Chodziło mu nie tyle o dochód z parafii, ile o zapewnienie sobie miejsca po zakończeniu pracy w Suwałkach. Na zastępcę umówił sobie ks. Łukaszewicza. Ten zwrócił się do biskupa Łubieńskiego o potwierdzenie umowy i o upoważnienie do zarządzania

¹² I. Subera, Synody, s. 122.

¹³ W 1901 r. proboszczem parafii Łomży został ks. Wincenty Błażewicz. Czterdziestu ośmiu obywateli tego miasta, a w drugim piśmie osiemnastu obywateli prosili biskupa Antoniego Baranowskiego, by proboszcz sam zarządzał parafią, a nie przez zastępcę. Podali powody: odpowiedzialność reprezentacyjna wobec władz cywilnych, przeciwdziałanie silnej agitacji innowierczej, opieka nad świątynią i budynkami parafialnymi, nawet dobrzy wikariusze nie zastąpią proboszcza. Biskup pozytywnie ocenił chęci „zacnych Łomżan”, ale zatrzymał ks. Błażewicza w swojej kancelarii. Pisał iż tam skupiają się sprawy nie jednej parafii a całej diecezji, przeto część musi ustąpić całości. ArŁm, I sygn. 264 bk.

parafią, co też biskup uczynił. Zastępca otrzymał: 150 rubli rocznie, dwie trzecie dochodów parafialnych, ogrody i łąki, połowę dziesięciny. Umowę zawarto na rok, ale mogła wygasnąć wcześniej, gdyby ks. Dworakowski zrezygnował z prefektury w gimnazjum. W 1873 r. ks. Ramotowski z Rutek został rektorem seminarium duchownego w Sejnach. Na zastępcę przedstawił biskupowi ks. Wyrzykowskiego, który dawniej był jego wikariuszem i cieszył się jego zaufaniem¹⁴.

III. Umowa z administratorem

Częściej z umów korzystali proboszczowie aktualnie przebywający na parafii, ale niezdolni do pracy z racji starości i choroby. Oni przekazywali parafię niejako w dzierżawę innemu kapłanowi, zwanemu administratorem. Ten sam proboszcz mógł ustalać różne warunki, czego przykładem jest ks. Bujniewicz z Białaszewa. 14/26 marca 1843 r. zawarł następującą ugodę z wikariuszem Bronakiem. 1. Proboszcz wypuszcza w trzechletnią dzierżawę grunta plebańskie i wszelkie dochody kościelne pochodzące z jakichkolwiek źródeł. W zamian otrzyma sześćset złotych polskich, w pierwszym roku z góry, w następnych latach rozliczane co pół roku. Sam nie będzie mieć pretensji do żadnych dochodów kościelnych. 2. Proboszcz pozostawia dzierżawcy inwentarz kościelny objęty spisem z 1833 r., to jest ze zwierząt: wołów dwa, krowę jedną jałową a drugą jałowicę, konia jednego, owiec trzy z jagniętami, świń macior dwie z prosiętami i wieprzka jednego mającego trzy miesiące; z przedmiotów: wóz bosal, kosę jedną, rzezak jeden, siekierę jedną, świder jeden, sochę jedną z sośnikami i stół prosty w izbie czeladnej. Po upływie kontraktu ks. Bronak ma to pozostawić w całości. 3. Zasiewy: w polu zwanym Pieniążki wysiano żyta na rok bieżący korcy siedem miary warszawskiej. Jarzyny w polu zwanym środkowym wysiano korcy sześć owsa, dwa jęczmienia, półkorca grochu, korzec jeden gryki, korcy piętnaście kartofli; które to produkty dzierżawca przyjął w ziarnie. 4. Proboszcz odstępuje łąki położone na wsi Kapicach i na wsi Karwowie. 5. Odstępuje dziesięcinę snopową, pieniężną i w ziarnie oraz wszelkie procenta na hipotekach. 6. Reperacja budowli plebańskich i na poświętnem słomą, mchem i gliną należy do dzierżawcy, a reperacja większa należy do proboszcza. 7. Proboszcz

¹⁴ Arł.m, I sygn. 147 k. 127; I sygn. 455 k. 275; I sygn. 508 k. 155.

odstępuje mieszkanie plebańskie jako dogodniejsze do prowadzenia gospodarstwa. 8. Dzierżawca jest obowiązany utrzymać swym kosztem konia jednego będącego własnością proboszcza. 9. Tytuł proboszcza zostaje przy ks. Bujniewiczu. Zastrzega się mu poszanowanie od dzierżawcy. Zarząd zaś parafii, sług kościelnych i dobre utrzymanie porządku należy do ks. Bronaka za względnym porozumieniem się z proboszczem. 10. Trzej ludzie mieszkający na poświęconym są do posługi dzierżawcy. 11. Ks. Bronak przejmuje wszelkie obowiązki parafialne razem z proboszczem, ale sam utrzymuje akta metrykalne oraz zdaje raporty i wykazy dla biskupa i rządu. Sam również dba o światło dla kościoła, wino mszalne, pranie bielizny kościelnej, obsłużenie odpustów. 12. Dzierżawca przyjmuje na siebie opłatę wszelkich podatków rządowych oraz opłatę dzienników gubernialnych i dziennika praw. 13. Ten kontrakt obowiązuje strony przez trzy lata gdyby od razu na ten okres został zatwierdzony przez biskupa; jeśli nie, proboszcz postara się o zatwierdzenie co rok. 14. W przypadku gdyby biskup przeniósł ks. Bronaka na stanowisko do innej parafii, proboszcz nie będzie rościł pretensji za niedotrzymanie czasu kontraktu. 15. Kontrakt rozpoczyna się 23 kwietnia 1843 r a kończy 23 kwietnia 1846 r. Podpisali się obaj księża i dwaj świadkowie. 5 lipca 1843 r. biskup Straszyński napisał pod umowę: Powyższą umowę pomiędzy ks. Bujniewiczem plebanem w Białaszewie i ks. Bronakiem pomocnikiem zawarłą na rok jeden zatwierdzam.

15/27 stycznia 1849 r. tenże ks. Bujniewicz zawarł „formalną i stateczną ugodę” z wikariuszem Pieniżkiem. 1. Jako obarczony wiekiem i coraz słabszy na siłach a chcąc na dalsze lata zapewnić sobie spokojniejszy kawałek chleba oddaje parafię i probostwo w zarząd pełnomocny pod każdym względem. Przekazuje wszelkie fundusze z gruntu, procenty, dziesięciny, dochody jura stolae, zasiewy i inwentarz funduszowy nic sobie nie zostawiając. Ks. Pieniżkowi zostawia do nowych zbiorów słomę, siano, dziewięć korcy żyta, trzy korcy grochu, pięć korcy jęczmienia, piętnaście korcy owsa, trzy korcy gryki i trzydzieści korcy kartofli. 2. Ks. Pieniżek opłaci podatki skarbowe, wypełni posługi religijne dla parafian, będzie pisać akta metrykalne, zadba o dachy na podupadłej budowli probostwa, właściwie zarządzi funduszami probostwa. 3. Wikariusz zapewni proboszczowi mieszkanie i wyżywienie, da konia do wyjazdu, zapłaci corocznie trzysta złotych w czterech ratach kwartalnych,

a to niezależnie od losowych wypadków i okoliczności. 4. Gdyby ks. Pieniążek uchylał się od obowiązków objętych umową, proboszcz zastrzega sobie jej zerwanie za pośrednictwem władzy diecezjalnej. Wówczas wikariusz pozostawi zasiewy, inwentarz i wszystko to co objął w posiadanie. 5. Kontrakt ten będzie co roku przesyłany władzy diecezjalnej do zatwierdzenia. 6. Czas dzierżawy rozpoczyna się od daty zatwierdzenia kontaktu. 7. Umowę zawarto w obecności dwóch świadków, którzy wraz z księżmi ją podpisali. 7 lutego 1849 r. w konsystorzu napisano pod tekstem: Powyższą umowę między Bujniewiczem proboszczem w Białaszewie a ks. Pieniążkiem także wikariuszem zawartą we wszystkich punktach na rok jeden zatwierdza¹⁵.

30 czerwca 1841 r. zawarli umowę proboszcz w Raczkach ks. Dąbkowski i wikariusz Olszewski; w umowie nie wyszczególniono punktów. Proboszcz jako osłabiony fizycznie latami i pracą nie potrafi utrzymać porządku w gospodarstwie. Zachowa tytuł proboszcza, nadal zamieszka w części plebanii, otrzyma rocznie czterysta złotych oraz wyżywienie dla siebie i dwóch kuzynów, dopóki ci żyć będą, przy potrąceniu na każdego z nich po sto złotych z powyższej sumy. Ks. Olszewski spełni wspomniane wyżej wymagania proboszcza, opłaci wszelkie podatki, będzie spisywał akta metrykalne, załatwi korespondencję z władzami cywilnymi, zatroszczy się o kościół i parafię, utrzyma w dobrym stanie budowle i ogrodzenia należące do funduszu kościelnego, nie dokona żadnej stanowczej zmiany bez znieśienia się z proboszczem. Pod tekstem konsystorz zaznaczył: Powyżej wypisaną umowę zatwierdza¹⁶.

Jeszcze umowa z końca stulecia, którą 14 lipca 1892 r. zawarli proboszcz z Puchał Jan Krakówka i wikariusz Onufry Wyszomierski. 1. Proboszcz oddaje ogólny i poszczególny zarząd swoją parafią wraz ze wszystkimi budowlami ekonomicznymi, jakie stanowią jej własność. Przekazuje również sześć morgów ziemi parafialnej. 2. Ks. Krakówka zatrzymuje tytuł proboszcz, pensję należną proboszczowi od rządu i połowę plebanii. Nie rości pretensji do żadnych dochodów parafialnych. 3. W niedziele i święta sam odprawi mszę świętą za parafian, a gdyby nie mógł, zapłaci jednego rubla ks. wi-

¹⁵ ArŁm, I sygn. 29 k. 208, 301.

¹⁶ ArŁm, I sygn. 422 k.. 63.

kariuszowi. 4. Ks. Wyszomierski zobowiązuje się dać proboszczowi i jego starej gospodyni przyzwoity stół, obsługę, opranie i opał. 5. Zapewni też proboszczowi intencje mszalne na każdy dzień, gdyż w Puchalach nie wystarcza intencji dla dwóch księży. 6. Zobowiązuje się zapewnić opiekę proboszczowi i jego gospodyni tak jak dziecko wobec swoich rodziców. 7. Odpowiedzialność za parafię wobec Boga oraz władz duchownych i cywilnych ciąży odtąd na ks. Wyszomierskim. On również zatroszczy się o reperację budynków kościelnych, płotów itp. Obie strony dobrowolnie podpisują umowę. W konsystorzu dopisano: Umowę powyżej wyrażoną, zawartą 14 lipca 1892 r. konsystorz sejneński zatwierdza¹⁷.

Proboszcz sam szukał zastępcy lub administratora i jego kandydaturę przedstawiał władzy diecezjalnej. W 1859 r. administrator diecezji ks. Choiński pisał do ks. Siękiewicza wikariusza w Bargłowie, że proboszcz z Bakalarzewa z powodu osłabionego zdrowia pragnie uchylić się od zarządu kościoła, parafii i gospodarstwa. Mając zaufanie do ks. Siękiewicza przedstawił go na administratora. Ks. Choiński zapytywał wikariusza, czy decyduje się objąć administrację parafii Bakalarzewo na warunkach: 1. W czasie nieobecności proboszcza w Bakalarzewie wypłaci mu rocznie 90 rubli. 2. Gdy proboszcz będzie przebywał na miejscu, otrzyma 45 rubli, mieszkanie, wyżywienie, opał i światło. Proboszcz zobowiązał się nie wtrącać do zarządu kościoła, probostwa i parafii¹⁸.

W przypadku nie dotrzymania umowy z proboszczem wkraczała władza diecezjalna. Oto po powstaniu stycznimowym proboszcz z Sokół, ks. Osieński poszedł na wieloletnie zesłanie w głąb Rosji a swoją własność przekazał na ks. Jamiołkowskiego. Administrujący w Sokółach ks. Pogorzelski zamiast 1700 rubli wypłacił mu tylko 850 rubli. Sprawa trafiła do konsystorza a ten polecił dłużnikowi oddać całość i sobie przesłać kwit zapłaty. W przeciwnym razie dziekan będzie mu potrącał połowę pensji wypłacanej od rządu na pokrycie należności¹⁹. Włączała się i władza cywilna. W 1871 r. naczelnik powiatu łomżyńskiego prosił konsystorza, aby polecił byłemu admini-

¹⁷ ArŁm, I sygn. 414 k. 70. Por. inne umowy: I sygn. 28 k. 155, 158, 161; I sygn. 32 k. 174, 180; I sygn. 152 k. 203; I sygn. 167 k. 35; I sygn. 259 k. 250; I sygn. 428 k. 103; I sygn. 487 k. 15, 20; I sygn. 530 k. 173; I sygn. 38 bk; I sygn. 419 bk; I sygn. 585 bk.

¹⁸ ArŁm, II sygn. 69 k. 53.

¹⁹ ArŁm, I sygn. 508 k. 291.

stratorowi parafii Drozdowo złożyć rachunki z administracji probostwa, a to dla obliczenia funduszu interkalarnego, jaki od niego przypada. W odpowiedzi konsystorz powołał się na dekret królewski z 1817 r. oraz na rozporządzenie komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 1829 r., że w parafiach o dochodzie mniejszym niż 1000 zł kapłan bierze całość i nie zdaje rachunków. A właśnie parafia Drozdowo według spisu z 1818 r. posiada rocznego dochodu tylko 408 zł²⁰.

IV. Dzierżawa ziemi

Chodzi tutaj o umowy dzierżawne między księżmi a ludźmi świeckimi. 1 lipca 1841 r. na plebanii w Raczkach stanęła dobrowolna umowa między ks. Wojciechem Olszewskim a Janem Skiędzielewskim. Proboszcz wypuszczał od 1 lipca tego roku w roczną dzierżawę folwark Nieszki na warunkach: 1. Skiędzielewski po roku odda folwark Nieszki w takim stanie jak wziął co do dachów, zabudowań, ogrodzeń, zasiewów ozimych i wiosennych. Jeżeli proboszcz wypowie dzierżawę najmniej trzy miesiące przed upływem roku, będzie mógł dokończyć siew zbóż jarych. Odnośnie do zasiewów ozimych, gdyby dzierżawca więcej zasiał niż było przed rokiem, ksiądz zwróci mu jedynie ilość wysianego ziarna w naturze bądź po cenie, jaka obowiązywała w czasie zasiewów. 2. Dzierżawca pobiera dochody z gruntu, propinacji i pańszczyzny według istniejącego zwyczaju oraz po sześć złotych od każdego rolnego włościana. On sam zapłaci proboszczowi sześćset złotych na rok oraz poniesie wszelkie podatki i ciężary przywiązane do folwarku Nieszki, które teraz istnieją czy mogą być nałożone w czasie jego dzierżawy. 3. Dzierżawca wniesie opłatę w dwóch ratach: 300 zł 1 stycznia 1842 r. i 300 zł 1 maja tego roku, bez względu na nieprzewidziane wypadki i klęski. W razie nie dopełnienia opłaty, dzierżawcę zmusi miejscowy wójt bez dalszych reklamacji i procesów. 4. Dzierżawca ma wyposażyć browar już odbudowany po pożarze. On odbierze ubezpieczenie z towarzystwa ogniowego. 5. Dzierżawca przy zawarciu kontraktu złoży proboszczowi wadium w wysokości 200 zł a sumę tę odbierze dopiero po spełnieniu wszystkich warunków. 6. Dzierżawca obejmuje folwark Nieszki z pracującymi tam włościami

²⁰ ArŁm, I sygn. 89 k. 310.

nami pańszczyźnianymi. Przyrzeka obchodzić się z nim rzetelnie, łagodnie i sprawiedliwie, nie żądając od nich więcej, jak było dotychczas. Za wszystkie zaś szkody i straty wynikłe z jego przyczyny odpowie swoim majątkiem i wniesionym wadium. 7. Obie strony podpisują się własnoręcznie i proszą konsystorz o łaskawe zatwierdzenie. 25 września 1841 r. w konsystorzu stwierdzono: Kontrakt powyższy jako w niczym prawu nie przeciwny i na szkodę funduszu kościelnego nie jest zdziałany potwierdza²¹.

1/13 stycznia 1856 r. na jeden rok zawarli umowę ks. Karol Lubowicki altarzysta w Kobylinie i Mateusz Bruszewski. Zobowiązania ujęli w siedmiu punktach. 1. Dzierżawca zapłaci 24 ruble za cały okres, który zaczyna się od św. Wojciecha. 2. Wpłata nastąpi w połowie zaraz po zatwierdzeniu kontraktu przez konsystorz a drugą część przy końcu roku dzierżawnego. 3. Dzierżawca zachowa w całości zabudowania i dobrze uprawi pola. Nawóz jaki jest i być może wywiezie na grunta altarii. Nie będzie rąbał zarośli. 4. Za dobre uprawianie gruntów dzierżawca nabędzie pierwszeństwo do umowy w roku przyszłym za cenę dawaną przez konkurentów. 5. Dzierżawca ma pozostawić płoty dotychczasowe, a które wystawił, zabierze jako swoją własność. 6. Na jesieni dzierżawca sam dokona zasiewów. Natomiast zasiew wiosenny altarzysta pozostawi swemu ewentualnemu następcy. 7. Obie strony podpisały umowę i zwracają się do konsystorza o potwierdzenie. Konsystorz uczynił to w słowach: Powyższy kontrakt dzierżawny na rok jeden zatwierdza z tym zastrzeżeniem, że na wypadek śmierci lub też zmiany w inne miejsce ks. Lubowickiego altarzysty w Kobylinie wpłata dzierżawy za grunta do altarii należące do nowo ustanowić się mogącego rządcy tej altarii należeć ma²².

11/23 października 1865 r. zawarto umowę między ks. Janem Usewiczem proboszczem w Lubowie a Aleksandrem Waszkiewiczem na folwark zwany Podjeziory. Kontrakt ujęto w ośmiu punktach. 1. Dzierżawa trwa jeden rok, od 11 listopada 1865 r. do tegoż dnia roku następnego. 2. Dzierżawca zapłaci od razu 30 rubli a pozostałe 20 rubli 1 sierpnia 1866 r. 3. Dzierżawca zachowa budowle w takim stanie, jak przyjął. Gdyby dokonał ulepszeń w budowlach, przy odejściu nie może rościć pretensji do zapłaty. 4. Proboszcz zo-

²¹ ArŁm, I sygn. 422 k. 134.

²² ArŁm, I sygn. 204 k. 233.

bowiązuje się dać materiał potrzebny do reperacji budowli. 5. Kończąc okres dzierżawy Waszkiewicz ma pozostawić oziminę zasianą trzydziestu korcami żyta. 6. Na wypadek gradobicia proboszcz poniesie straty w połowie. 7. Proboszcz może korzystać z torfu znajdującego się na folwarku Podjeziory oraz z chrustów na opał. 8. Dzierżawca optaci wszelkie podatki skarbowe za okres posiadania folwarku. Obie strony podpisały kontrakt sporządzony w dwóch egzemplarzach. Konsystorz napisał: Powyższy kontrakt na rok jeden potwierdza²³. Konsystorz potwierdzał więc zawsze na jeden rok. W 1829 r., gdy proboszcz z Lubowa prosił na dwa lata, konsystorz wyjaśnił, że nie ma takich uprawnień; może tylko na jeden rok²⁴. Ostatni kontrakt nie został w pełni zrealizowany. Ukazem z 14/26 grudnia 1865 r. zabrano na skarb państwa ziemię parafialną, oprócz sześciu morgów, domy i budynki gospodarcze, inwentarz funduszowy i zapisy w bankach²⁵. W następnych latach księża nie mieli co wydzierżawiać.

W przypadkach spornych odwoływano się do ustalonych praw. W 1859 r. spadkobiercy zmarłego proboszcza z Ostrowi Mazowieckiej nie chcieli rozliczyć się z nowym proboszczem co do zasiewów, zboża i na optacenie pracowników w gospodarstwie. Konsystorz odwołał się do dekretu królewskiego z 1817 r. i rozporządzenia komisji rządowej wyznań religijnych i oświecenia publicznego z 1829 r.²⁶

Dochód parafii pochodził z gruntów ornych, pastwisk, łąk i lasów. Przy kościołach było dużo ziemi parafialnej, na przykład w Berzwnikach 303 morgi gruntów, 8 m. łąk. 97 m. lasów i 6 m. nieużytków; w Białaszewie 74 m. gruntów, 18 m. łąk, 4 m. lasów i wspólne pastwisko z wsią i dworem; w Dąbrowie Wielkiej 94 m. gruntów, 21 m. łąk, 27 m. pastwisk i 14 m. zarośli; w Lipsku 34 m. gruntów i 76 m. lasów. W przeliczeniu na pieniądze dochód tych

²³ ArŁm, I sygn. 245 k. 152. Por. ArŁm, I sygn. 29 k. 160; I sygn. 179 k. 64; I sygn. 422 k. 140; I sygn. 528 k. 279.

²⁴ ArŁm, II sygn. 291 k. 1. Por. inne dzierżawy: I sygn. 130 bk; I sygn. 353 k. 370; I sygn. 407 bk; I sygn. 420 k. 74; I sygn. 554 bk; I sygn. 604 k. 226; I sygn. 605 k. 285; I sygn. 637 k. 135.

²⁵ W. J e m i e l i t y, Upaństwowienie majątków kościelnych w powiatach łomżyńskim i mazowieckim po powstaniu styczniowym, Studia Łomżyńskie 1995, t. 5, s. 8; tenże, Mianowanie i przenoszenie księży w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, t. 34, z. 4, s. 37-84.

²⁶ ArŁm, I sygn. 353 k. 755.

parafii wynosił: Berzniki 274 zł, Białaszewo 436 zł, Dąbrowa Wielka 228 zł, Lipsk 597 zł. W wielu parafiach był, tak zwany, inwentarz funduszowy, czyli zwierzęta i przedmioty konieczne do gospodarstwa. Na przykład w Kuczynie w 1818 r.: 2 woły, 4 krowy, 2 konie, 7 owiec, 8 świń, 6 gęsi, 6 kur, 5 kaczek, kosa, piła, świder, dłuto, 3 siekiery, 2 dzieże do chleba, 2 koryta dla świń, żarna, 2 przetaki, sito, 6 bań do mąki, 6 wozów, 4 drabiny do zboża, 2 bronie, 2 chomonty, 4 sośniki do orania, 2 sochy, 4 kłódek, 3 baryłki do piwa. Ponadto dochód parafii pochodził z dziesięcin, wyrobu alkoholu (propinacji), pańszczyzny. Posiadania niezmiennego tych dóbr broniła władza kościelna i cywilna, a proboszcz musiał zostawić wszystko to co zastał przychodząc do parafii. Po powstaniu styczniowym zabrano na skarb państwa ziemię, oprócz sześciu morgów dla każdej parafii, zniesiono dziesięciny, propinację i pańszczyznę. Parafie podzielono na trzy, tak zwane, klasy, i od przynależności do klasy dano proboszczom pensję: I klasy 500 zł rocznie, II klasy 400 zł, III klasy 300 zł²⁷. To wyjaśnienie pozwala dokładniej zrozumieć treści zawarte w rozporządzeniach rządowych i kościelnych. Zmieniła się też sytuacja materialna wikariuszy. Proboszczowie nadal zawierali z nimi umowy, określali uposażenie za pracę i obowiązki. Autor omówił to zagadnienie w odrębnym opracowaniu²⁸.

V. Inwentarz kościelny

Od dnia objęcia parafii proboszcz brał odpowiedzialność za stan materialny świątyni i gospodarstwa; przejmował wszystko po poprzedniku zmarłym lub odchodzącym na inną placówkę. Przepisy w tej sprawie podano wyżej. Zachowało się wiele protokołów zdaw-

²⁷ Mocą ukazu z 14/26 grudnia 1865 r. w parafii Bałwierzyszki zabrano: Na folwarku Niszejki dom, stodołę, spichrz, oborę oraz 85 morgów lasu i zarośli; Łąki Jodorajście, Kazieniszki i Plebaniszki 137 morgów; gruntu ornego w Bałwierzyszkach 77 morgów, w folwarku Niszejkach 152 m., we wsi Putroszanach 35 m. Ze zwierząt: 2 woły, 1 buhaj, 1 buhajczyk, 4 krowy, 1 baran, 5 owiec starych, 13 świń, 1 indor, 3 indyczki, 1 gąsior, 3 gęsi, 1 kaczor, 4 kaczki, 2 koguty, 7 kur. ArŁm, I sygn. 18 bk; inne parafie: I sygn. 30 k. 515; I sygn. 121 k. 316; I sygn. 229 bk; I sygn. 326 bk. W. J e m i e l i t y, Diecezja augustowska czyli sejneńska w latach 1818-1872, Lublin 1972, s. 195, 197; por. tenże, Dzięsięciny kościelne w Królestwie Polskim, Prawo Kanoniczne 41 (1997), nr 3-4, s. 239-262; tenże, Akta stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polski, Prawo Kanoniczne 38 (1995), nr 1-2, s. 163-188.

²⁸ W. J e m i e l i t y, Uposażenie i obowiązki wikariuszy w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej, Prawo Kanoniczne 44 (2001), nr 1-2, s. 141-160.

czo-odbiorczych, spisywanych w obecności dziekana i członków dozoru kościelnego. W 1829 r. podczas wprowadzenia ks. Makowskiego do Jabłoni sporządzono trzy egzemplarze: jeden do biura komisarza obwodu, drugi do konsystorza, trzeci zostawiono na miejscu. Spis zawierał dwa działy: inwentarz kościelny i inwentarz ekonomiczny. W pierwszy omówiono stan świątyni: ołtarze, ambonę, drzwi, ławki, sprzęty liturgiczne – ornaty, kapy, welony, alby, humerały, komże, chorągwie, kielichy, monstrancje, przedmioty z żelaza, miedzi, mosiądzu, cyny. W inwentarzu ekonomicznym: zwierzęta, wystrój kuchenny, pasiekę, plebanię, poszczególne budynki gospodarcze. W 1844 r. w parafii Zaremby Kościelne w protokole wyróżniono: kościół z całą jego zawartością; kapitały i dziesięciny; wysiew zboża ozimy i jary; zabudowania proboszczowskie; grunta; sprzęt gospodarski; zwierzęta. Nowy protokół zdawczo-odbiorczy porównywano z tym, kiedy odchodzący proboszcz podpisywał dawniej odbiór rzeczy od swego poprzednika. W przypadku braku tamtego protokołu, przeprowadzano badania świadków. W parafii Nowej Wsi pięciu ludzi potwierdziło, że podczas powstania listopadowego zabrano dwa konie, dwa woły, trzy krowy, jednego byczka, jedną świnię z sześcioma prosiętami, pięć gęsi, pięć kaczek, jedną sochę i jeden wóz. Włączały się i władze cywilne. W 1837 r. komisarz obwodu sejneńskiego powiadomił władze nadrzędne a te biskupa, że pewien ksiądz zabrał dywan kościelny. Obwiniony tłumaczył się, że odkupił dywan po zmarłym proboszczu; ostatecznie zwrócił dywan dla parafii²⁹. Protokoły zdawczo-odbiorcze sporządzano także podczas przekazywania mansjonarii, altarii i przyjmowania parafii w tymczasowy zarząd³⁰.

**Property of the parish when the parish-priest is changed or indisposed
in Augustów or Sejny diocese**

When the Parish-priest was changed an official record was written in which all the furniture and equipment of the church as well as farm buildings and location of

²⁹ ArŁm, I sygn. 147 k. 93; I sygn. 314 bk; I sygn. 336 bk; I sygn. 443 k. 116; I sygn. 519 k. 368. I sygn. 637 k. 125, 136, 266.

³⁰ W. J e m i e l i t y, Mansjonarze przy parafii w Łomży 1818-1865, Studia Łomżyńskie 10 (1999) s. 3-12; tenże, Altarie w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej, Studia Teologiczne 19 (2001) s. 391-400. Por. tenże, Obsada stanowisk kościelnych w Królestwie Polskim do powstania styczniowego, Prawo Kanoniczne 43 (2000), nr 3-4, s. 351-385.

the parish land were registered. The former Parish-priest and his successor calculated the crops left on the fields. Many elderly and ill priests kept the title of the Parish-priest while a young clergyman was entrusted with the whole administrative work on the base of the contract accepted by the Bishop. Other parish-priests occasionally used to work in diocese offices far from their parish and made use of their deputies who helped them in their work. Such situation was according to the regulations of the church and the orders of the Congress Kingdom of Poland government. Before the January Uprising the parishes possessed vast areas of farm land. Parish priests either ran a farm or hired it to laic people. Such contract was accepted for a year by the bishop and for a longer period by the civil authorities. The author discussed these problems on the base of the Augustów or Sejny diocese, but the situation was similar in the remaining seven dioceses in Warsaw province.